

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו
הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א
מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 19:00
בבית הכנסת "אהל זאב" רחוב בר כוכבא 12 דימונה

גליון 39

"ותעלננג בדשן נפשכם, הטו אַזְנַנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שְׁמַעוּ וְתַחֲזִי נְפְשְׁכֶם" (ישעיה נהב)

והתענג בדשן

מצות חינוך לכיבוד אב ואם קבלת המאורעות בשמחה

לגוף הרבה. הכל בידי שמים חוץ מן העצבות. מצות חינוך בכיבוד אב ואם. ראוי שיחשוב את בניו הגדולים כאילו הם אחיו. מהו השורש לכפיות טובה? כיבוד הורים, בסיס לפיתוח מידת הכרת הטוב. "אורח טוב מהו אומר?... אורח רע מהו אומר?...". תרכיב את המשקפיים של אברהם אבינו.

מצות חינוך

א. נמשך עוד כמה פרטים מענייני מצות כיבוד אב ואם, שדברנו

איך אפשר לחייב אדם לברך על הרעה בשמחה? הרעה לעובדי השם היא שמחתם וטובתם. אף אחד לא יכול להזיק לי ולא להיטיב לי, אם לא ברצון הבורא יתברך. רבנו יעקב בעל הטורים היה עני ובעל יסורים גדול. היסורים, הם כפרת עוונות הגדולה ביותר. העצבות היא צער הנפש והגוף, ומזקת

מה שהשם עושה עמו באהבה, כי מאחר והוא יודע את הגמרא בחולין (ז ע"ב) שאין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה, שנאמר (תהלים לו ט): "מה' מצַעֲדֵי נֶגֶד כּוֹנְנֵנוּ", וכן נאמר (משלי כ כד): "וְאִדְכֶם מִה' בְּיַד דָּרְכֶם", כלומר, שכל מה שנושאים האדם זה לא מבינתו, אלא משמים מכוונים ומוליכים אותו. נמצא שהכל הם שליחיו של הבורא, פשוט הכל הם רובוט של בורא עולם, אז נכון שחז"ל אמרו (שבת לב ע"א), מגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב, וממילא מסכנים הם אותם שליחים שהבורא שלח אותם לדברים הבעייתיים להצר לאנשים, אבל מה זה עניינינו, מה אכפת לנו מהם, נסתכל על עצמנו, איך בורא עולם רוצה שאנחנו נסתכל על הדברים, איך הוא רוצה שנקבל אותם, האם בטרונאי ובתלונות, הוא עשה לי, הוא אמר לי, הוא הוא הוא... או לקבל באהבה, על ידי שנתחזק באמונה בו יתברך ונפנים לליבו היטב שהוא רוק הוא המשגיח עלינו על כל צעד ושעל, והוא עשה, עושה ויעשה לכל העניינים, ואין עוד מלבדו יתברך שום כח בעולם, וכדברי הגר"ח מלוויז'ין המפורסמים. וכבר כתב רבנו בחיי בחובות הלבבות (שער הבטחון) שאחד משבעת עמודי הבטחון הוא, שאף אחד לא יכול להזיק לי ולא להיטיב לי, אם לא ברצון הבורא יתברך. וכשדאם לוקח את הדברים בהבנה כזו, אז ממילא יקל עליו יותר להתמודד ולקבל את הדברים באהבה, וזה שאומר מרן: **וכיון שמקבל עליו מאהבה מה שגזר עליו השם, נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד את השם**, כי זו בעצם עבודת השם לקבל את הנהגתו של השם יתברך איך שהיא, ולא להקשות קושינות חלילה על הקב"ה. לכן אם הוא עובד את השם, ממילא, **שמחה היא לו**. וכיון שהיא שמח, אז אפשר לצוות אותו, לברך על הרעה בדעת שלמה ובנפש חפצה, כדרך שמברך בשמחה על הטובה, כי אם הוא עובד את השם, אז הוא אמור להיות שמח.

והנה המקור לנימוק ההלכה זו בשלחן ערוך, היא מרבנו יעקב בעל הטורים (טור א"ח סימן רכב), שידוע שהיה בעל יסורים גדול, ומחמת הפחד האיום והנורא מהגויים, הוא ברח יחד עם אביו הרא"ש וכל משפחתו מגרמניה לברצלונה. הוא היה עני מרוד, כמו משפריש בדבריו בתחילת הלכות שבת (טור א"ח סימן רמב) שכתב, שמה אמרו חז"ל (שבת קיח ע"ב) שאפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת היו עונג, ואפילו כסא דהרסנא [דגים קטנים המטוגנים בשומן עם קמח], היינו דוקא למי שהשעה דחוקה לו. **וכמה פעמים נשאתי ונתתי בדבר לפני אדוני אבי הרא"ש ז"ל כמוני היום, שיש לי מעט משלי ואינו מספיק לי, וצריך אני לאחרים, אם אני בכלל "עשה שבחך חול ואל תצטוך לבריות" אם לאו. ולא השיבני דבר ברור**. אתם מבינים מי היה הטור, הוא חי את העוני, הוא הרגיש את העוני טוב טוב על בשרו, ועם כל זה, זכה לכתוב חיבור גדול, עצום ונורא על כל נושאי ההלכה המצויים כיום, שעליהם מוטבטים כל דברי מרן הבית יוסף, שהוא הספר המפתח לכל הלכה בעולם, ולכללי הפסיקה. איך זכה להגיע לכל זה, אם לא שהרגיש באמת את מה שכתב, **"כי הרעה לעובדי השם היא שמחתם וטובתם"**, לכן הוא היה שמח וטוב לב, ואדרבה הוא הרגיש הכי טוב, כך שאין סיבה שהוא לא יתעלה בתורה, ויחבר חיבורים ויעמיד תלמידים וכו' וכו'.

וזו לשון רבי נתן בעל הערוך (תחילת ערך ע"ב): כי הרעות שמביא הקב"ה על האדם, לטובתו הן, שהן כפרה לעוונותיו, כאדם שמצער עצמו בהקזת הדם ורפואתו היא ע"כ. אתם שומעים מה אומר הערוך, בזמנם היה מצוי שהיו מקיזים דם אחת

¹ בסוף השיעור הקודם (אות ט) הזכרנו את דבריו הנוקבים של הגאון רבי חיים פלאגי בספרו תוכחת חיים, וזו לשונו בקיצור: אותם אנשים ריקים ופוחזים, שלא מקיימים מצות כיבוד אב ואם, בטענה כוזבת, שזאת המצוה נאמרה רק כלפי אב ואם שהם נוחים ומראים חיבה לבניהם, ולא לגבי אב ואם שהם קפדנים, ומכניסים עצמם בכל דבר, ועושים מריבה עם בניהם, ומכבידים עליהם. כל דבריהם הבל וריק, שאילו כן, לא היתה התורה צריכה להזהיר על כיבוד אב ואם, כי מאחר שהביאוהו לעולם וגידלוהו עד שנעשה חי הנושא את עצמו, הלוא אפילו אם היו אנשים זרים, היה חייב להחזיק להם טובה ולכבדם כל ימי חייו, משום הכרת הטוב אשר גמלו לו בימי נעוריו. **ועל כרחק שהוצרך הכתוב להשמיענו שאפילו אב ואם קשוחים וקפדנים, וקשים במידותיהם, וזר מעשיהם, אף על פי כן צריך לכבדם ולירא מהם יראת כבוד. וכל שכן שלא להתריס נגדם ולצערם**. ע"ש. גם הזכרנו (שם אות ז) את דבריו של מורנו ורבנו הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל בספרו אור לציון, שאין הקב"ה מנסה את האדם אלא כפי כוחותיו, ואין ספק שאם לא היה ביכולתו לעמוד בניסיונות אלו, לא היה מגיע לידו כן... ולכן גם אם לא זכה להורים כל כך נוחים, ואפילו נראה לו שמעסיים אותו במקרים מסוימים, **ידע שזה דבר שאי אפשר לשנות, כמו אדם שנולד ארוך או קצר, היתכן שלא יאהב את עצמו, הלוא מחמת שאי אפשר לשנות דבר זה, הוא משלים עמו**. ע"ש. והנה, השבוע אבא אחד סח לי את צערו, שבנו מתנהג עמו שלא כהוגן בלשון המעטה, ואינו רואה דרך טבעית איך ליישר אתו קו וליישר ההדורים. בתחילה דברתי אתו במעלת השלום, שאין למעלה מן השלום, וכמו שאמר הלל (אבות פ"א מ"ב): "הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום". וכן אמרו בתנא דבי אליהו רבה (פרק טו): אמר הקב"ה לישראל, בני אוהב, כלום חיסרתי לכם דבר, ומה אני מבקש מכם? **הא איני מבקש מכם, אלא שתהיו אוהבים זה את זה, ותהיו מכבדים זה את זה**. ובגמרא סנהדרין (קי ע"א) אמרו, כל המחזיק במחלוקת עובר בלא תעשה, שנאמר "ולא יהיה כקרח וכעדתו". רב אשי אמר, ראוי להצטרף, השם יצילנו. אך הוא אמר לי שאת כל דברי חז"ל הללו הוא יודע, והוא ניסה לעשות שלום, אך לא עלתה בידו, ופעמים שגם נהיה יותר גרוע. השם ירחם ויציל. אמרתי לו אם כן מה רצית ידידי, במה אוכל לעזור לך? אז הוא אמר שהוא לא יודע איך להתמודד עם זה, כי קשה לו מאוד לעכל שבן שהוא גידל במשך שנים פתאום יבעט בו, ויתעלם ממנו ולא יתייחס אליו וכו' וכו'. אמרתי לו שאקווה שתהיה לי סייעתא דשמיא לענות לך.

כתב מרן השלחן ערוך (א"ח סימן רכב ס"ו): **חייב אדם לברך על הרעה בדעת שלמה ובנפש חפצה, כדרך שמברך בשמחה על הטובה, כי הרעה לעובדי השם היא שמחתם וטובתם, כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם, נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד את השם, שהיא שמחה לו**. ע"כ. אתם יודעים רבותי, שהשלחן ערוך הוא ספר הלכות ולא אגדות ומוסר, זה לא חוברות "בהלכה ובאגדה". ואם הוא כותב הלכה כזו, משמע שזו הלכה ממש ולא רעיון מוסרי נחמד שאתה רוצה תקבל, אתה לא רוצה אל תקבל, או אולי זה רק בגדר טוב ונכון שראוי ככה להתנהג, לא ולא, מרן כותב הלכה בלשון "חייב", והוא מבאר גם את הטעם: **"כי הרעה לעובדי השם היא שמחתם וטובתם, כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם, נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד את השם, שהיא שמחה לו"**. פירוש הדברים, מי שעובד השם באמת, הוא מקבל את כל

המיטה, "ולא יענש שום אדם בסיבת". ולכן גם כתב מרן בשו"ע (סימן רמ ס"ט): אסור להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויעלים עיניו מהם, שהאב שמחל על כבודו, כבודו מחול. ומדויק בלשונו שלא יכביד עולו עליהם, אלא ימחול ויעלים עין. אבל אם אינו מכביד עליהם, ברור שעליהם לכבדו ולהתנהג ככל מה שציותה התורה.

ר' ראוי לאבא שיחשוב בניו הגדולים כאילו הם אחיו

ג. גם בספר חסידים (סימן שמג) כתב: כתוב בתהלים (קלג א), "הנה מה טוב ומה נעים שְׁבַת אֲחִים גַּם יָחַד", "אחים גם" בגימטריא "בנים" [102], לרמז שאם שני אחים או אבא ובנו בקטטות וכעס, מוטב שלא ידורו ביחד מפני שמצער. וכתב מרן החיד"א בהגהותיו ברית עולם (שם), שאפשר לרמז עוד בגימטריא זו ["אחים גם" "בנים"], מוסר לאב שלא יכביד עולו על בניו הגדולים, אלא יחשיבם כאילו הם אחיו, ובהם ישבו בנחת ושלחה, כמו שמצאנו אצל יעקב אבינו שקרא לבניו אֲחָיו, שנאמר (בראשית לא מו): "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֲחָיו לְקַטּוּ אִבְנֵי". ופירש רש"י: לאחיו, הם בניו, שהיו לו אחים ניגשים לצרה ולמלחמה. נמצא שיעקב החשיב את בניו כאחיו, וכך ראוי לו לאבא שיחשוב את בניו הגדולים כאילו הם אחיו, ובהם יהיו שקטים ושאננים. ע"כ. ואמנם הגאון הרב דסלר כתב בספר מכתב מאליהו, שיזהר האב להנהיג את בניו בהכנעה ובכבוד להורים ולגדולים מהם, ולא כאותם המתנהגים עם בניהם כחברים, ומדמים בעצמם שעל ידי כך הם יגדלו עצמאיים. שהנהגה זו אינה נכונה, כי בדרך זו יכולים לבוא הילדים לפתיחות יתר עמהם ולזלזל בהם (הובא בילק"ו כיבוד אב ואם ב עמ' שכה). אבל פשוט שכל זה דוקא בצעירותם שאז בודאי צריך להרגיל אותם להכנעה וכבוד להורים ולגדולים מהם, אבל כשכבר גדלו, טוב שיחשוב אותם כאילו הם אחיו.

הוא מפורסם מאד בספרי הנביאים, עד שאין צורך לדבר עליו. ולכן יכוון האדם מחשבתו, ויבקש מהאל, שכל מה שיקרהו בעולם הזה מטובותיו ורעותיו, יהיה סיבה להשגת האושר האמת. ואמרו בשני יצחק, ביצר טוב וביצר רע, רוצה לומר, **שישים בליבו אהבת האל והאמונה בו ואפילו בעת המרי והכעס והרוגז, שכל זה הוא יצר רע, כאמרם "בכל דרכיך דעה" אפילו בדבר עבירה. ובכל מדה ומדה, פירוש מדה, דרך, כלומר באיזה מצב שתהיה שבחאו והודהו.** ע"כ. יוצא שהרמב"ם באר את טעם השמחה בסיבה מצויאותית וטבעית יותר, שמאחר ואדם לא יכול לדעת מה יצא מזה, ופעמים רבות מהרע יוצא רק טוב, לכן למה שיברך בעצבות, שיברך בשמחה. וכנראה שרצה ליישב גם את דעתם של אותם שעדיין לא כל כך בדרגת אמונה כזו, כמו שכתבו הטור והשו"ע "שהרעה לעובדי ה' היא שמחתם וטובתם", לכן פירש בדרך זו.

עוד מילה אחת שאי אפשר לוותר עליה, מדברי גאון עוזנו ותפארתנו רבנו יוסף חיים בספרו אדרת אליהו (פרשת ויקהל) שמבאר לנו הטיב שבעצם כל המאורעות שקורים לאדם, הם רק ניסיון משמים לראות אם יקבל את הקורות אותו בשמחה או לא, כי העצבות אינה באה כלל מן השמים, וזו לשונו פלא והפלא: והנה דע לך ידידי, כי מידת העיצבון, מלבד שהיא צער הנפש, הנה היא גם צער הגוף מאוד ומקת לגוף הרבה. וכמה חולאים רעים ימשכו ממנה, בר מינון. ומכה זו של מידת העיצבון, היא "מעשה ידי אדם", דהיינו שכל מכה שלא תבוא על האדם, ודאי היא גזירה מן השמים, שאין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה, ואם כן הכל גזר מן השמים. אבל העיצבון, האדם הוא שמביאו על עצמו, ומן השמים לא גזרו עליו שתהיה לו מכה זו, יען כי העיצבון הוא דבר מגונה וּשְׁנִי לַפְּנֵי הַקֶּבֶד. ואפילו על עוונותיו אין ראוי לו להיות נעצב הרבה. ואם מן השמים יגזרו על האדם יסורים חס ושלום, הנה הקב"ה רוצה שהאדם יקבל את היסורים בשמחה, וזוהו הניסיון שיעושים לאדם תמיד, לראות אם מקבל את כל היסורים הנאים עליו בשמחה או לא. ואם כן אי אפשר שבשמים יגזרו עליו עיצבון. ועוד, כי עיקר העיצבון שהיה לאדם, על פי הרוב יבוא מחסרון אמונה, שאם היה לו אמונה והבטחה בה' יתברך כראוי וכמאסר, ודאי לא יבוא לידי עיצבון, ואם כן איך שיך שתהיה מידת העיצבון גזירה מן השמים?! ואם כן מוכרח לומר שזו המכה הקשה, היא "מעשה ידי אדם", כלומר הוא עצמו הפועל ומביא עליו מכה זו. ולכן ישים מבטחו בה' יתברך, ויעורר לבו בשמחה וגילה. ע"כ. (ועיין עוד בחוברת "ראש חודש בהלכה ובאגדה" עמוד 80)

והנה רבנו חיים ויטאל בשער הגלגולים (בהקדמה לו דף נב ע"א) כתב, ובהיותי קטן, קללתי פעם אחת את אמי ע"ה, וצויה אותי מורי האר"י ז"ל, להתענות שלשה ימים בצופים לילה ויום. ע"ש. ומבואר שקטן שעבר על מצות כיבוד הורים, צריך להתענות כשיגדל כדי לכפר על עוונותיו. ואם ככה, בודאי שיש לחנך את הקטנים על מצוה יקרה זו, כדי שלא יכשלו ולא יענשו חלילה. אך יש לדחות, שהנהגה זו היא רק ממידת חסידות, אבל לא מן הדין ממש. (עיין שו"ת יביע אומר ח"ח ח"מ ס"ו)

ומכל מקום אם האבא סולד מזה וזה מפריע לו, כמו שמצוי אצל בעלי תשובה, שכאשר הבן חוזר בתשובה ולומד הלכות כיבוד אב ואם, ורוצה לכבד את אבא שלו כהלכה, ולעמוד לו כשהוא נכנס, אבל אבא שלו לא הורגל לזה והוא לא אוהב את זה, אז במקרה כזה לא יעמוד לו, כי רצונו של אדם זהו כבודו.

בשיעור הקודם. מצות חינוך שנוהגת בשאר המצוות, כמו שאמרו בגמרא סוכה (מב ע"ב): קטן היודע לנענע, חייב בלולב. להתעטף, חייב בציצית. לשמור את גופו, אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר, אביו מלמדו תורה וקריאת שמע. וכן הלאה בכל מצוה ומצוה, מוטל על האב לחנך את בנו כפי כוחו והבנתו של בן, אם בישיבה בסוכה, ואם להרגיל אותו בצום כיפור לפי שעות וכו'. הוא הדין במצות כיבוד אב ואם, שמצוה על האבא לחנך את בניו ובנותיו עוד בעודם קטנים כפי כוחם והבנתם. ולא כאותם הטועים וחושבים שאם האבא יחנך את בניו לעמוד כשהוא נכנס, או אם ירגיל אותם לשאר כיבודים, אולי יהיה בזה חשש גאוה או רדיפת כבוד חס ושלוש. אבל זו טעות, כי אם זה רצון השם יתברך, וזה מה שהתורה מחייבת את הילדים כלפי הוריהם, אז אדרבה מצוה על הורים ללמדם ולהרגילם ללכת בדרך התורה, שינהגו בכבוד והדר כלפי הוריהם². וכמו שכתב רבנו אליהו הכהן בעל שבט מוסר בתחילת ספרו מדרש תלפיות, שאף על פי שידוע שמצוות כיבוד אב ואם היא מהמצוות השכליות, אבל צריך האדם לקיים את המצוה בגלל שהקב"ה ציוה, ולא בגלל שהדעת מחייבו לזה. ע"ש. וזה גם מדויק בלשון התורה: "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ, כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ", תעשה אותה "כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ", ולא בגלל שאתה מבין. לכן לא נכון שהאבא יאמר לבניו שהוא מוחל להם על כבודו ואין רצונו שיקומו לו ולא כלום, שהרי בזה מפסיד את כוונת התורה שציותה שהבן ינהג מנהגי כבוד באביו.³

ולא יענש שום אדם בסיבתו

ב. ואמנם לעצם המחילה שהאבא מוחל לבניו, זה טוב, שבביל אותם פעמים שיהיו טרודים בענייניהם ולא ישימו לב לקום וכדומה, או אם חלילה ידברו אתו שלא כהוגן, אז בודאי טוב שימחל להם, כדי שלא יענשו חס ושלוש. וכמו שאנחנו אומרים כל לילה בקריאת שמע על

שלוש יום, כדי לאזן את הדם בגוף, אדם הולך לרופא בכוונה תחילה, הוא יודע שיכאב לו, הוא ידקור אותו במחט, אבל הוא הולך בשמחה, למה? כי הוא יודע שזו הרפואה שלו. על אחת כמה וכמה, הוא צריך להיות שמח כשהוא יודע שזו הרפואה שלו הנצחית. ובעצם אלו דברי הגמרא בחולין (ו ע"ב) אדם שנוקף את אצבעו ברגל באבן ונפצע ומוציא דם, הרי שדם זה מכפר עליו, כאילו הוא דם קרבן עולה. תראה איזה חסד של הקב"ה, אדם שעבר עבירה, במקום ללכת לקנות כבש ושלם טבין ותקלין ולטרוח ללכת לבית המקדש וכו', אומר לו הקב"ה אני אכפר לך בדרך קלה יותר, הוא בדרך לבית הכנסת, ויש לו ציפורן חודרנית, והנה הבהוהו שלו נתקלת באבן... אח, כואב לו, כמה הוא מצטער, זה כואב חזק, אבל הוא צריך לשמוח, לברך ולהודות להשם, כי הדם הזה מכפר לו, כאילו הקריב קרבן עולה. האם לא משתלם!?

גם המשנה ברורה (סימן רכב סק"ד) כתב, כי באמת כל היסורים בין בגוף ובין בממון, הוא הכל כפרה על העוונות כדי שלא יצטרך להתיסר לעתיד לבוא, ששם העונש הוא הרבה יותר גדול. וכמו שאמרו במדרש, יצחק תבע יסורים, והיינו שהכיר את גדול מדת הדין, אמר לו הקב"ה, חייך, דבר טוב בקשת ממך אני מתחיל, שנאמר "יהיה כי זקן יצחק ותכנין עיניו מראות". וכענין זה אמר דוד (תהלים קיט קפ) "סֶמֶר מִפְּחֻדְךָ בִּשְׁנֵי וּמִמְּסֻרֶיךָ יָצֵאתִי", ותבע בעצמו יסורים כדי שיתנקק ממנו וכל, ולא יצטרך לפחד עוד. ע"ש. וכמו שאמרו בגמרא סנהדרין (קז סע"א) בשעה שביקש דוד מהקב"ה שימחל לו, אמר לו הקב"ה, קבל עליך יסורים. קיבל עליו. אומרת הגמ': ששה חדשים נצטרע דוד, ופרשו הימנו סנהדרין, ונסתלקה הימנו שכניה. אמר לפניו: רבוננו של עולם, מחול לי על אותו עוון. אמר לו, מחול לך. מי מילל ומי פילל, דוד המלך קיבל צרעת, למה? כי רצה לבוא זך וטהור לעולם הבא, בלי שום רבב. מפחיד! מה זה עומק הדין!!! דוד המלך קודש קודשים, רגל רביעי במרכבה, חסידא קדישא, בדחנא דמלכא! כמובא בזוהר (מפטיס קז ע"א), הוא רוצה לקבל צרעת, כדי להתנקות לגמרי.

רבנו בחיי תלמיד הרשב"א בספר כד הקמח (עקד אהבה) כותב: "בכל מאדך", בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, בכל הוי מודה לו, ויש לקבל הכל בשמחה, שנאמר (תהלים קא) "חסד ומשפט אשריה", אם חסד אשריה, אם משפט אשריה. וכתב (תהלים נו) "באלוקים אהלל דבר, בה' אהלל דבר". וכן הזכיר ישעיה ע"ה (ישעיה סא) "שוש איש בה", תגל נפשי באלוקי", בין במידת הרחמים בין במידת הדין, כי הצדיק אף במידת הדין ישמו. ומפני שטבע האדם נותן שישמח יותר במידת הרחמים על כך ככל השישה אמר "שוש איש". וכתב (תהלים קטז) "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא", "צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא". ע"ש. (על פי הגמרא ברכות ס ע"ב)

מעניין שהרמב"ם בפירוש המשניות (ברכות פ"ט מ"ה) באר את הסיבה לברך על הרעה בשמחה מכיוון אחר, שכתב: כשם שהוא מברך על הטובה, רוצה לומר, שיקבלם בשמחה ויכבשו אגרותיו וישב דעתו כשמברך, עד שייראה כמו בזמן שהוא מברך הטוב והמטיב, וכמו שאומרים חכמים ברוב ענייניהם כל מה דעבד שמטיב, א"כ. וזה דבר מושכל אצל הנבונים אף על פי שלא הזהירה עליו תורה, לפי שהרבה דברים נחשבים לרע בתחילתם, וסופם מביאים טובה גדולה, והרבה דברים נחשבים בראשיתם טוב, ויהיה בסופם רע מאד, ולכן אין ראוי לנבון להצטער בבוא צרה גדולה וגזירה הרת סכנה, לפי שאינו יודע התכלית... והאזהרה מהדאבון והצער הרי

מאיזה גיל יש להתנהג עם בניו כמו אחיו?

ד. ברור שאין כללי ברזל והגדרות ברורות, מהו הגיל של בנים גדולים שכבר מאז יש להתנהג אתם כמו אחים, כי הכל לפי הענין, ולא הרי זה כהרי זה. ואף על פי שיעקב אבינו באותו זמן שקרא לבניו 'אחיו', הם היו קטנים ממש עוד לפני גיל מצוות? הרי בודאי שאין להקיש מזה אלינו, כי אין להשוות את הדורות של אז לדורות שלנו, כי בזמנם הכל היה בגדול, לך תראה את רבקה אמנו שהתחתנה בגיל שלש עם יצחק. והשבטים קדושי עליון, עוד בהיותם קטנים היו רמי מעלה מלאים בחכמה ותבונה ודעת כמו גדולים. הנה שמעון ולוי, בסך הכל בגיל שלוש עשרה, הלכו בעוז רוחם והרגו עיר שלימה, בגלל שאחד מהעיר שכם בן חמור ביזה את אחותם והם לא דנו אותו, לכן דנו את כולם למיתה.⁴ וכמו שנאמר (בראשית לד כה): "וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁמֵעוֹן וְלוֹוִי אֲחֵי דִינָה אִישׁ חָרְבוּ וַיָּבֵאוּ עַל הָעִיר בְּטַח וַיַּהַרְגוּ כָּל זָכָר", ומכאן למד רש"י במסכת נזיר (כט ע"ב) ש'איש', היינו מבן י"ג שנה ולא פחות, כי לא מצאנו בכל התורה שיהיה קרוי 'איש' פחות מבן י"ג, אבל בן י"ג מצאנו שקראו הכתוב 'איש', כי לוי באותה שעה, היה בן י"ג שנה. ע"ש. לכן עם בנים בממדים וכוחות כאלו, מובן שיעקב היה צריך להתנהג אתם כבר בהיותם קטנים ממש, כאילו הם אחיו. וכתב רש"י במסכת אבות (פ"ה מ"א), לאחר שתחשבן שנתיים שהתעכב יעקב בבית אל, תמצא שבאותה שעה שהרגו שמעון ולוי את שכם, לוי היה בן י"ג שנה. ואם ככה, הרי כשיעקב אמר לבניו - אחיו "לקטו אבנים", זה היה קודם לכן הרבה, כשלבן רדף אחריו והשיגו, ועשו סולחה וליקטו אבנים ועשו גלעד. נמצא שאז לוי היה פחות מגיל י"א, ובכל זאת קרא אותם יעקב 'אחיו'. כי הם כבר בגילים אלו גילו בגרות גדולה, ולכן היה מן הראוי להתנהג איתם כאחים. ומזה כל אבא ואמא ילמדו לפי עניינם, ממתי הזמן הראוי והנכון להם להתנהג עם בניהם כמו אחיהם. וכמו שכתב הפלא יועץ (אהבת הבנים), "לפי דעותי ומידותי של הבן, יתנהג עמו האב באופן שלא יחסא. ולא ידקדק כל כך עם בניו. ולפעמים יעשה עצמו כחרש לא ישמע, וכאילו אינו רואה. ולפעמים יבטל רצונו מפני רצונם, וזה כלל גדול לרוצה לזכות את נפשו ואת נפש בניו". ע"כ. איך שיהיה, עד כאן הבנו שלא נכון שההורים ימחלו בכל מחיר על כבודם שלא יכבדו אותם, כי בזה הם מפסידים את כוונת התורה שציותה לנהוג בהם מנהגי כבוד, ואדרבה יחנכו וירגילו את בניהם בדרך התורה, ולא יעשו עונה פסולה.⁵

על ידי כיבוד הורים יתרגלו להכרת הטוב

ה. והאמת שלבד ממה שמרוויחים הם את עצם קיום המצוה וכוונת התורה, עוד ירוויחו שיתרגלו להתנהג בכבוד ובדרך ארץ גם כלפי כל אדם, ואט אט יפתחו אצלם את מידת הכרת הטוב, שחייבת להיות טבועה בכל יהודי. אבל אם לא יחנכו אותם מקטנות, חלילה יתרגלו לכפיות טובה, ואט אט נשחתות המידות, ואחריתה מי ישורנה.

מהו השורש לכפיות טובה?

ו. אם נתבונן יחד, לכאורה מה גורם לאדם להיות כפוי טובה? הרי חבר שלך עשה לך טובה, למה לא תודה לו? מה גורם לאדם לכפור בטובה שקיבל מחברו, במקום להודות לו עליה? התשובה היא, כי בטבע האגואיסטי של האדם, מוטבע הרצון לעצמאות, לחוסר תלות באחרים. כאשר אדם מקבל טובה ממישהו, הוא מרגיש שמשוה מעצמיותו ומעצמאותו מתערער, תחושתו העצמית מתקטנת, במילים אחרות "גאוותו" נפגעת. מה הוא עושה כדי לחזור ל"שיווי

משקל"? יש לפניו שתי דרכים, והבוחר יבחר: הדרך הטובה והטבעית, להכיר בטובה, וממילא הוא חש גם צורך להחזיר טובה, ובוזה הוא מחזיר לעצמו את תחושת העצמאות, והוא מתאזן. כי תחושת העצמיות של האדם, לא נותנת לו רק לקבל ולקבל מבלי לתת, אדם נורמלי לא מסוגל לזה, זה "מקטיף" אותו. גם אם בפועל הוא לא מצליח להחזיר טובה, כי אולי אין ביכולתו או משהו כזה, אבל הוא מרגיש כלפי חברו שהטיב לו רגש של מחויבות, הוקרה והערכה.

ז. לעומת זאת, אדם שלא רוצה להרגיש מחויבות? הוא בוחר בדרך השנייה, לכפור בטובה, לא להכיר בה בכלל, לא להודות שבאמת משהו עשה לו טובה. וממילא זה מצריך אותו לחפש טענות שונות ומשונות, למה בעצם בכלל לא עשו לו טובה. כמו למשל: מה כבר הוא עשה לי? הטובה שהוא עשה, לא עלתה לו במאמץ מיוחד. הוא לא התכוון בכלל לטובתי, הוא עשה את זה רק להנאת עצמו. פשוט, הוא עצמו נהנה שבאים ומבקרים אצלו, ככה לא משעמם לו, אז שווה לו להשקיע עבור זה. בטענות כאלו וכיוצא בהן, הוא "מצליח" להתנער מהרגשת המחויבות כלפי חברו שהטיב עמו. נמצא ששתי קצוות עומדות נגדנו: הכרת הטוב - שזו הודאה שעשו לי טובה, ומזה נובע גם רגש של מחויבות. מול: כפירה בטובה - התנערות מכל מחויבות. ובין שתי קצוות קיצוניות אלו, ישנן כמובן דרגות ביניים שרוב בני האדם מצויים בהן, הוא לא מסוגל לגמרי לכפור בטובה, אבל הוא מגמד אותה.

כיבוד הורים, בסיס לפיתוח הכרת הטוב

ח. הכרת הטוב הראשונה בחייו של האדם, ברור שהיא כלפי הוריו מולידיו שהביאו אותו לעולם. נמצא שמצות "כיבוד הורים" היא הבסיס והיסוד לפיתוח מידת הכרת הטוב. אלא שגם כאן עומדים לפניו שני דרכים. מצד אחד, הוא יכול להכיר בטובה של הוריו, להסתכל במבט מעריך את כל הטובות הרבות והעצומות אשר גמלו עימו מיום שנולד, וממילא הוא יפנים ללבו כמה עליו להוקיר אותם ולכבדם. אבל מאידך, הוא יכול לכפור בטובתם בתירוצים שונים ומשונים: הם הביאו אותי לעולם להנאתם ולטובתם, מי לא חפץ בילדים!? תורות ארוכים משתרכים בצפייה לאימוץ ילדים. וכי יש תענוג ואושר גדולים יותר מלגדל תינוק רך?! ואם כבר הביאו אותי לעולם לצורך עצמם, הרי בודאי שמחובתם לדאוג לי ולספק לי את כל צרכי... ובכך מנער הוא את עצמו מכל הרגשה של מחויבות והוקרה. וכמו שכותב בספר חיי אדם (כלל סז ה"ב): "יסכר פי דוברי שקר, האומרים שאינם צריכים להחזיק טובה לאביהם ואמם, כי להנאת עצמם הם מכוונים, וממילא נולד, וכיון שנולד מהם, נתן הקב"ה הטבע שהאב והאם יגדלו בניהם בטבע, ככל בהמה חיה ועוף המגדלים בניהם, ואין הבנים מחזיקים טובה לאבותיהם. יאלמו וישתתקו ויתחרשו, ככתוב "תאלמנה שפתי שקר", כי הם בעצמם מעידים עליהם שהם כבהמה, ולא חלק ה' להם לב לדעת ולהבין. ועל זה אמרו חכמים "כל הכופר בטובתו של חברו, סופו כופר בטובתו של הקב"ה". שלדבריהם גם אין צריכים לכבד ולירא מהקב"ה, כיון שאנחנו מעשי ידיו, ומהראוי להיטיב ולחמול על מעשי ידיו. ואין ספק שהאומרים כן, הם כופרים בלבם". ע"ש.

מה ההבדל בין אורח טוב לאורח רע?

ט. ובעצם אם נתבונן, שתי הקצוות הנ"ל מפורשים בדברי הגמרא בברכות (נח ע"א): "אורח טוב מהו אומר? כמה טרחות טרח בעל הבית

ישראל, וכמה רבותינו הגדילו בשבח זה, ועל דרך הסוד, מעלה גדולה יותר יש בנישוק ידי האם, כמבואר בדברי רבנו האר"י ז"ל, והוא עצמו היה נוהג ללכת לנשק את ידי אמו הרבנית שרה ע"ה, בכל ערב שבת. והגאון רבי חיים פלאגי כתב, שבברכה זו מבטלים ההורים את הקפדתם על ילדיהם שעלולה להזיק להם, אם הקפידו עליהם במשך השבוע. וגם היעב"ץ כתב, שהמנהג לברך את הילדים בליל שבת, שאז חל השפע וראוי להמשיכו על הילדים, כיון שאין בכוחם להמשיך את השפע במעשיהם מחמת קטנותם, אבל על ידי הגדול יורד השפע ונאחו בקטנים ביותר, כיון שעדיין לא טעמו טעום חסא. ומכל מקום גם הבנים הגדולים יקבלו ברכה מאבותיהם. ע"כ. וכששאלתי אותו למה לא מנהיג את בניו בזה? ענה לי 'אני לא מחפש כבוד'. אבל אחר המחילה, זה לא נכון, כי זה רצון הבורא יתברך, וכמבואר לעיל. וגם יש בזה הרבה מטובת הילדים.

⁴ פעם שמעתי ממרן זצ"ל פירוש נאה על זה, שבאמת שמעון ולוי לא היו רוצחים חלילה וחס, כי אנשי שכם היו חייבים מיתה כדת וכהלכה, כי אחת משבע מצוות בני נח זה "דינים", להעמיד במשפט את מי שצריך. ואם כן היו חייבים להעמיד למשפט את שכם בן חמור ולהרוג אותו על מעשהו הרע, והם לא רק שלא העמידו אותו למשפט ולא הרגו אותו כדון, אלא הסכימו אתו ומלו את עצמם כרצונו, נמצא שעברו על 'דינים', ולכן הרגו אותם מיד בלי התראה ובלי כלום. כי בן נח לא צריך התראה, אזהרתם זוהי מיתתם. ומה שיעקב אבינו טען עליהם: "עֲכָרְתֶּם אֹתִי הַלְבְּאִישׁוֹנִי בְּיָשֵׁב הָאָרֶץ... וְאֲנִי מֵתִי מִסָּפֶר וְנֶאֱסָפּוּ עָלַי וְהִכְנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי", זהו רק בגלל שפחד שיתקוממו עליהם העמים, וממילא זה היה בגדר פיקוח נפש ולא היו צריכים להרוג אותם, אבל לא שטען יעקב שלא היה מגיע להם מיתה מן הדין.

⁵ פעם ראיתי יהודי חשוב שבניו לא מנשקים את ידו בליל שבת כפי שנהוג בכל בתי

הראשון, ושהוציאו לאור העולם וסיפק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכונתו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאילולי הנפש שחננו האל, יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להיזהר בעבודתו ברוך הוא. ע"ש. נמצא שעל ידי הכרת הטובים להורים, אנחנו גם זוכים לעלות דרגות אל על, להבין ולהוקיר בטובה של הקב"ה ישתבח שמו שעשה עימנו, שהוא סיבתנו וסיבת אבות אבותינו בעולם. וגם נתן בנו דעת, ולא עשנו כסוס כפרד אין הבין. ועל ידי זה, זוכים להגיע לעולם הבא, עולם שכולו טוב, ולהתענג על ה' וכו' וכו'. וכשנכיר בטובתו יתברך, ממילא יהיה לנו הרבה יותר קל גם לעמוד בהתמודדות, להתבטל ולהתכופף אליו ולקיים מצוותיו. ולא חלילה נתבלבל ונהיה כפויי טובה, ונחפש להתפטר מחובותינו בעולם, בבחינת "בשריות לבי אלך", מה שבא לי אני יעשה, אף אחד לא יכתוב לי, אף אחד לא יגיד לי תעשה ככה או ככה, בקיצור, 'אף אחד לא ינהל לי את החיים'. כמה דבר זה שנוי ומתועב אצל הקב"ה, כמו שנאמר (דברים כ"ט): "וְהִתְבַּרְךָ בְּלִבְּךָ לֵאמֹר שְׁלוֹם יְהִי לִי כִּי בְּשָׂרֹת לִבִּי אֶלְּךָ... לֹא יֵאבֶה ה' סִלַּח לוֹ... וְהִבְדִּילוּ ה' לְרַעַה מִפֶּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל". מפחיד, מה קרה? על מה יצא כל הקצף? כי אלו הן תוצאות של כפיות טובה, זה מתחיל כלפי בני אדם, וסופו להגיע גם כלפי הקב"ה.

יג. אין ספק שזו עבודה לא פשוטה, לכל אחד יש ניסיונות, קשיים, ואנחנו חייבים להתכופף לרצון השם, ובעצם זו עיקר העבודה בחיים. למשל: אדם הולך ברחוב, הוא מרגיש שבא לפניו מראה אסור, הוא יסתכל או לא יסתכל? הוא יוריד את העיניים או לא? הוא יתכופף לרצון השם או לא? בא מישהו לספר לו לשון הרע, הוא ישמע או יתגבר על יצרו הרע? כל האתגרים האלו, אם אנחנו זוכים לעמוד בהם ולהוריד את הראש ולומר: ככה אתה רוצה רבוננו של עולם, אז ככה יהיה, אתה המלך ואנחנו עבדיך שומעים לקולך, ממילא ככה נתחנך להכיר בה' ובטובותיו עימנו ובהתחייבותנו כלפיו. יהודי נקרא 'יהודי', על שם ההודאה, שהוא מכיר ומודה בבורא עולם ובטובותיו האינסופיות עמו. זהו בסיס היהדות. נמצא שמידת הכרת הטוב, היא מידה נחוצה והכרחית עבור כל יהודי, והיא הבסיס לאמונה שלימה, וע"י שישירש בליבו הכרת הטוב לסובבים אותו, יגיע להכרת הטוב לה' יתברך.

שלוש מתנות טובות

יד. על כן, אין ספק שעל ההורים לתת את הדעת על דברים אלו ולחנך את בניהם למצוה יקרה זו כבר מקטנותם, ובכך ירוויחו: א. קיום מצות התורה ורצון הבורא יתברך שהבנים ינהגו עם הוריהם בכבוד והדר. ב. על ידי כך תתחזק אצלם מידת הכרת הטוב כלפי כל אדם, וינצלו מלהיות חלילה כפויי טובה, וכלשון ספר החינוך, "ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלוקים ואנשים". ג. פיתוח הכרת הטוב כלפי הבורא יתברך, שעניינה התבטלות וכפיות כלפיו לקיים רצונו כרצונו ומצוותיו.

ראוי לפעמים לנסות את הילדים במצות כיבוד

טו. וכתב המאירי (קידושין לב ע"א): מצות כיבוד, שלא להכלים הבן את האב או שלא לגעור בו, אפילו נטל ארנקי של בן וזרקו בפניו לים לא יכלימהו, וכן בכל הדברים. וראוי להדריך את בניו בכך, ולעשות להם לפעמים דברים המכעיסים כדי לנסותם ולבחנם, ובלבד שימחלו האבות על כבודם עד שאם חס ושלום יעבור הבן על מצות כיבוד, לא יהא האב נמצא עובר על נתינת מכשול. ע"כ. ומבואר שאפילו בדברים קשים כאלו שלוקח האב ארנק של זהובים ששייך לבן וזורקו לים, שלא יכלים את האב. ואין ספק שזה ניסיון לא פשוט בכלל, ואפילו על זה אומר המאירי, **ראוי להדריך את בניו בכך, ולעשות להם לפעמים דברים המכעיסים לנסותם אם יכעסו או לא.** ואם על דבר כזה קשה, מן הראוי היה לחנך ולהרגיל את בניו, אע"פ שכמעט ואינו מצוי כלל, על אחת כמה וכמה בדברים של מעשים בכל יום, שבודאי יש לאבא להדריך את בניו ולחנכם על כך.⁶

בשבילי, כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות [עוגות] הביא לפני, וכל מה שטרח, לא טרח אלא בשבילי. אבל אורח רע מהו אומר? מה טורח טרח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי, כל טורח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו! חז"ל לא באו ללמד אותנו סתם פרק בענייני אורחים ומארחים, שיש סוג כזה וסוג כזה. חז"ל מלמדים אותנו השקפה בריאה לכל החיים, תדע לך, שישנן שתי השקפות עולם מנוגדות. ההבדל בין האורח הטוב לאורח הרע, זה לא במשחק מילים, שאין הבדל מהותי ביניהם. אלא זה הבדל שמים וארץ, אלו שני בני אדם שונים אחד מהשני בתכלית, ישנו אדם המכיר בטובה לעומת הכופר בטובה, זה שיודע לפרגן לבעל הבית, הוא אדם שחי בעין טובה בהסתכלות נכונה וישרה, ואילו השני שלא יודע לפרגן, הוא מסכן העין שלו התקלקלה, הוא פשוט לא רואה טוב, הוא צריך להרכיב משקפיים על העיניים, ואולי ככה הוא יתחיל לראות את הדברים בצורה אחרת טובה ובריאה.

תרכיב את המשקפיים של אברהם אבינו

י. נתבונן, חז"ל הקדושים לא אמרו שהאורח שמפרגן הוא דובר אמת, ואילו האורח שלא מפרגן הוא משקר. חז"ל ידעו בלי ספק, שיכול להיות שהאורח שלא מפרגן, הוא גם דובר אמת, יתכן ומה שהוא אומר "כל טורח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו!", זה אמת ויציב ונכון וקיים. הוא צודק מאה אחוז, בעל הבית טרח בשביל עצמו ובשביל אשתו ובניו, פשוט ככה יותר נוח לו וכיף לו ונעים לו שיש לו אורחים יושבים אתו בשלחן. כמו שאמר לי פעם יהודי יקר, "אין שבת שאני לא מזמין אורחים". שאלתי אותו, וכי זה כל כך נעים לך בכל שבת שיושבים לך על השלחן עוד אנשים? וכי אתה לא רוצה קצת פרטיות עם אשתך והילדים? הוא אמר לי, אני יגיד לך את האמת, בלי אורחים משעמם לי, אבל כשיש אורחים אני מדבר, אני משתעשע איתם, זה נעים לי, נחמד לי. אורח שיבוא לאדם כזה, ויאמר: "כל טורח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו!", הוא צודק, הוא אומר נכון, הוא לא משקר, באמת כל ההזמנה היתה רק בשבילו עצמו, הוא דורש טוב לעצמו, אבל גם על אדם כזה, חז"ל אומרים לך: תזהר לך, אוי ואבוי לך, אם אתה תסתכל בעין מקולקלת, אוי ואבוי לך אם תהיה "שְׁתֵּם הָעֵינַן", אוי ואבוי אם תהיה מתלמידיו של בלעם הרשע. להיפך, גם אם ברור לך, בתוך תוכך שכל כוונתו אך ורק לטובת עצמו, תהיה אתה מתלמידיו של אברהם אבינו, תפעיל את העין הטובה, תרכיב את המשקפיים של אברהם אבינו, ותגיד: אשריו ואשרי חלקו של מארחי היקר, כמה טרחת טרח בשבילי, כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח, לא טרח אלא בשבילי.

יא. עד כאן חידדנו מעט את הטעם הפשטי של ציווי התורה במצות כיבוד אב ואם. אין ספק שעל ידי שנכיר טובה להורינו היקרים ונכבדם כראות, נתרגל לעצמנו את מידת "הכרת הטוב" גם כלפי כל אדם. ועל ידי כך, נתנער מהמושגים המשובשים הטבועים בנו לצערנו, של "עיר פרא אדם יולד". נתנער מתחושת האנוכיות והגאווה המושרשת בנו מילדותנו, ש"הכל מגיע לי", וככה נסגל לעצמנו "עין טובה", הסתכלות נכונה על הטובות הרבות המקיפות אותנו מכל צד, אם מהורינו היקרים ואם מעוד רבים רבים חברים ומכרים אחרים.

כיבוד הורים, בסיס לפיתוח הכרת הטוב כלפי הבורא

יב. דבר נוסף, בל נשכח שמי שחלילה אין לו הכרת הטוב כלפי בני אדם, הדבר גם מתגלגל הלאה כלפי הקב"ה, כמו שאמרו חז"ל (משנת רבי אליעזר פרשה ז): מפני מה ענש הכתוב ביותר לכפויי טובה? מפני שהוא כעניין כפירה בהקב"ה. האדם הזה הוא כופר בטובתו של חברו, למחר הוא כופר בטובתו של הקב"ה. וכמו שכותב בספר החינוך (מצוה לב), וכשיקבע זאת המידה בנפשו, להכיר ולגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה חלילה נבל ומתנכר וכפוי טובה, יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם

לנסותו... ותן לחכם ויחכם עוד.

⁶ רק שהיום השתנו הדורות, ולא מומלץ לאבא לזרוק ארנקי של בנו וכיוצא בזה